

МАЪНАВИЯТ — инсонларнинг ўзаро муносабатлари, уларнинг ҳаётий тажрибалари давомида шаклланган ва ривожланган қадриятлар тизими. Инсон м.ини ўзини шахс сифатида англагандан бошлаб, умрининг охиригача шакллантиради ва ривожлантириб боради. Инсоннинг ўз м.ини ривожлантиришга бўлган эҳтиёжи чексиздир. У инсоннинг бутун онгли фаолияти давомида шаклланади, ривожланади. Шу маънода м. инсоннинг онглилигини, қобилиятини ва интилишларини ҳам ўз ичига олади. М. инсоннинг ботиний дунёсини ўзида ифода этувчи тушунча. Инсон ботиний дунёсини, гавҳар тўла тубсиз денгизга қиёслаш мумкин. М. инсоннинг руҳияти, ўзи-ўзининг англаши, дид-фаросати, адолатни разилликдан, яхшиликдан, ёмонликни, гўзалликни хунукликдан, оқилликни жоҳилликдан ажрата билиш қобилияти, ақл-заковати, уларни амалга ошириш йўлида онгли фаолият кўрсатиш ва интилиши. М.нинг моддий кучга айланиши ҳар бир инсоннинг ҳатти-ҳаракатларида, ўзлигини қайси даражада англашида, ўзининг оила ва жамиятдаги ўрнини тушунишида Ватан ва миллатга муносабатида намоён бўлади.

МАЪНАВИЯТ (араб. маъно, маънолар мажмуаси) – моддий ҳаёт билан доимо ёнма-ён юрадиган, инсон, халқ ва жамият ҳаётининг ажралмас қисми бўлган ижтимоий ҳодиса; замонавий ижтимоий тафаккур ривожидан биринчи бор Президент Ислам Каримов томонидан илмий-фал-й таърифланиб, наз-й жиҳатдан асослаб берилган т. Юртбошимиз берган таърифга кўра, М. инсонни руҳан покланиш, қалбан улғайишга чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, иймон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган беқиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир. Ҳозирги илм-фанда М. “Маънавиятшунослик”, “Маънавият асослари”, “Маънавият тарихи ва наз-яси”, “Ахлоқшунослик”, “Нафосатшунослик” каби фанларнинг асосий категорияси ҳисобланади.

“М.” т.сининг илмий, фал-й, адабий тафаккурда ёки оддий халқ тилида қўлланиб келаётган кўплаб таърифларини келтириш мумкин. Улар мазмун-моҳияти жиҳатидан бир-биридан фарқ қилади. Айни ҳол бу т.нинг ўзига хос рив-ш эволюциясини акс эттиради ва унинг кенг маънога эга эканидан далолат беради. Шу билан бирга, ўзида жуда чуқур ва кенг камровли маъно-мазмунни мужассам этган бу т.га ҳар қайси маърифатли инсон ўзининг ҳаётий қарашлари, шахсий эътиқоди, онгу тафаккури ва дунёқарашидан келиб чиққан ҳолда турлича таъриф бериши мумкин. Чунки

“... ер юзида қанча инсон, қанча тақдир бўлса, ҳар бирининг ўз маънавий олами бор” (“Юксак маънавият – енгилмас куч”, 29-бет). Ш.у. ҳам бу масала бўйича илмий адабиётларда, кундалик матбуотда бир-биридан фарқ қиладиган фикр-мулоҳазаларни учратганда, уларни ҳар қайси муаллифнинг ўзига хос дунёкараши, мушоҳада тарзи ифодаси сифатида қабул қилиш ўринлидир. М. т.сининг мазмуни бугунги кунда фақат «маъни», «маъно» деган сўзлар доирасида чегараланиб қолмайди. Нега деганда, инсонни инсон қиладиган, унинг онги ва руҳияти билан чамбарчас боғланган бу т. ҳар қайси одам, жамият, миллат ва халқ ҳаётида ҳеч нарса билан ўлчаб бўлмайдиган даражада алоҳида аҳамият касб этади.

Собиқ иттифоқ даврида маънавият масаласи эътибордан четда қолган эди. Ўша даврда уни яхлит ҳодиса сифатида талқин эта олмаслик бу тўғрида умумий тасаввур ҳосил қилиш имконини бермас эди. Мустақилликка эришганимиздан сўнг М.га эътибор кучайди, маънавий қадриятларимизни тиклаш ва асраб-авайлаш устувор вазифага айланди. Бу борада кенг қўламли ҳам амалий, ҳам наз-й ишлар амалга оширилди. Мам-тимизда М. соҳасида собиқ иттифоқ давридаги ўта мафкуралашган фанлар ўрнига халқаро андозалар, умуминсоний қадриятлар ва миллий манфаатларимизга мос янги тизим шаклланди. «Фалсафа», «Маданиятшунослик», «Мантик», «Ахлоқшунослик», «Нафосатшунослик» билан бирга «Одобнома», «Ватан туйғуси», «Маънавият асослари», «Миллий истиқлол ғояси» каби фанлар бу тизимнинг таркибий қисмига айланди.

Айниқса, Президент Ислом Каримовнинг «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида М. ҳодисасини ўрганишнинг илмий-методологик асослари атрофлича кўрсатиб берилгани бу борадаги вазифаларни ҳар томонлама ҳал қилишда муҳим аҳамиятга эгадир. Айнан ана шу асар туфайли М.нинг асл мазмун-моҳиятини теран англаш, унинг ўзига хос хус-ятларини янгича концептуал ёндашувлар асосида ўрганиш имкони пайдо бўлди. Мазкур асарда таъкидлангани каби, бизнинг мамлакатимизда “М.” т.си жамият ҳаётидаги ғоявий, мафкуравий, маър-й, мад-й, диний ва ахлоқий

қарашларни ўзида тўла мужассам этади. Ш.у. ҳам бу мавзуда фикр юритганда, мазкур қарашларнинг барчасини умумлаштириб, кенг маънодаги “М.” т.си орқали ифода этиш мумкин”.

Ғарб мам-тлари, жумладан собиқ иттифок ўрнида шаклланган баъзи давлатларда М. алоҳида ҳодиса сифатида қаралмайди. У кўпроқ дин ёки ахлоққа алоқадор т. тарзида тушунилади. Гоҳида бу атамалар бир-бири билан тенглаштирилади, баъзи ҳолларда эса уларнинг иккаласи ҳам М.нинг ўрнини боса олади, деган қарашлари илгари сурилади. Бундан ташқари, М. ахлоқ ёки диннинг таркибига киради, бинобарин, уни ана шу икки қадриятда мавжуд бўлган хус-ятлар мажмуи сифатида тушуниш мумкин, деган фикрлар ҳам учрайди. Айнан ана шундай ёндашувлар бу мам-тларда М.шуносликни алоҳида фанга айланмаганининг энг асосий сабабларидан биридир.

Бизда эса бу борада бутунлай бошқача ҳолат кузатилмоқда, яъни тилимизда фақат М.га доир дунёвий сўзлар, т. ва атамалар ниҳоятда кўп. Халқимизга хос маънавий қадриятлар таркибига кирадиган кўплаб т. ва атамаларни тўғридан-тўғри ўзга тилларга таржима қилиш қийин ва мушкул бир муаммо. Бу миллатимиз маънавий ҳаётининг нақадар бойлигини, халқимизнинг бошқаларга асло ўхшамайдиган бир қатор ўзига хос миллий-этник хус-ятлари мавжудлигини, тилимизда эса шу соҳага доир ўхшаши йўқ сўзлар борлигини англатади. “Шуни айтиш лозимки, бу т.лар кимдир шунчаки ўйлаб топган ширин калом, қулоққа хуш ёқадиган сўзлар эмас. Бундай т.лар асрлар мобайнида эл-юртимизнинг дунёқараши, маънавий ҳаётининг негизи сифатида вужудга келган, онгу шууримиздан чуқур жой олган буюк қадриятларнинг амалий ифодасидир”.

«М.» т.сига турли н. назарлардан ёндашиш мумкин. Лекин шу нарса аниқки, у М. соҳасининг қонун ва талаблари, т. ва тамойиллари, унинг ўзига хос хус-ятлари ва намоён бўлиш шакллариининг мазмун-моҳиятини ифодаладиган кенг маъноли т. сифатидаги доимо ўз аҳамиятини сақлаб қолаверади. «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида таъкидланганидек, “... биз маъ-ят ҳақида фикр юритар эканмиз, бу масалани атрофлича ва чуқур

таҳлил этишимиз, унинг фақат ўзимизга маъқул, ижобий томонлари билан чекланиб қолмасдан, ана шундай мураккаб жиҳатларини ҳам назардан четда қолдирмаслигимиз лозим”. Бу борада маъ-ятнинг қуйидаги жиҳатларига алоҳида эътибор бериш зарур:

- жамиятдаги ижтимоий муносабат лар ва инсонлар ўртасидаги ўзаро алоқаларни тартибга солувчи талаб ва қоидалар мажмуи;
- маънавий қадриятлар, урф-о. ва анъаналар, идеаллар, эзгу ғоя ва мақсадлар тизими;
- ахлоқ, мад-т, маърифат, дин ва таълим-тарбия тизимидан иборат яхлит маънавий ҳодисалар мажмуи;
- маънавий жараёнлар, инсоннинг ўзини ва ўзи яшаётган дунёни такомиллаштирувчи ижодий фаолияти ва унинг натижалари;
- инсон камолоти, унинг маънавий қиёфасининг такомиллашув даражаси, шахсий – ахлоқий хус-ятлар ва маъ-й фазилатлар мажмуи;
- жамиятнинг барча соҳалари билан ўзаро алоқадор маънавий талаблар ва тамойиллар ҳамда инсон ҳаёти ва фаолиятини белгиловчи мезонлар тизими.

М. инсоний хус-ят ва фазилатлар мажмуи тарзида яна қуйидаги асосий жиҳатларнинг ўзаро алоқасига асосланади. Аввало М. — тақдирнинг эҳсони эмас, у алар давомида узлуксиз тараққиёт натижасида камол топган, халқимизнинг онгу тафаккурида озодлик, мустақиллик, она Ватан, меҳр-оқибат, ор-номус каби эзгу т.лар асосида шаклланган. М. инсонга она сути, ота намунаси, аجدодлар ўғити билан бирга сингади. Табиатга яқинлик, жонажон ўлканинг бениҳоя гўзаллигидан баҳраманд бўлиш м.га озиқ беради, уни кучайтиради. Айни пайтда, М. одамзотнинг ота-онадан табиий тарзда, тўла-тўқис ва тўғридан-тўғри ўтмайдиган, балки унинг етук шахс сифатида шаклланиши ва таълим-тарбия жараёнида юзага келадиган ижтимоий фазилатлари мажмуи сифатида амал қилади. Бу фазилатлар инсоннинг моддий ва маънавий фаолиятида ҳам, бошқалар билан мулоқотида ҳам, жамият ва ўзгаларга муносабат ида ҳам намоён бўлади. Яна бир жиҳати

– М. инсоннинг яшаш ва фаолият усули, моддий ва мад-й эҳтиёжлари, унинг тафаккури, дунёқараши, ахлоқий қиёфаси, ижодининг бутун ранг-баранглигини камраб оладиган ўзига хос ижтимоий ҳодиса сифатида амал қилади.

М.га тааллуқли нарса ва ҳодисалар барқарор табиатга ва чуқур тарихий илдизларга эга, кундалик воқеа ва ҳодисалар эса ўзгарувчандир. Шу сабабли маъ-ят бу ҳодисаларга нисбатан муайян асос сифатида намоён бўлиб, уларнинг мазмун-моҳиятини, йўналиш ва хус-ятларини белгилайди. У кенг маънода турли ижтимоий ўзгаришларни боғловчи бўғин, инсон ва жамият ҳаётидаги янгилашларнинг мақбул ёки мақсадга мувофиқ эмаслигини аниқлайдиган умумий мезон вазифасини ҳам бажаради. Бу эса муайян давр ва жамиятдаги ҳолатни, воқеа-ҳодисалар моҳиятини тўла-тўқис аниқлаш учун М. соҳасидаги ўзгаришларни диққат билан ўрганиш зарурлигини англатади.

“М.” т.сини таснифлашда умумий мезон бўладиган асосларга қараб, унга хос сифатлар мажмуини янада кенгайтириш мумкин. Бу борадаги ёндашувлар орасида илмий-наз-й, фал-й, аксиологик, этнологик, психологик, культурологик, теологик, эстетик, плюралистик қарашлар алоҳида ўрин эгаллайди.